

УДК 91:061.2(44)«18»

ЗВОНКОВА Галина,

кандидат історичних наук, старший науковий
співробітник відділу історії та соціології науки
і техніки ДУ «Інститут досліджень науково-
технічного потенціалу та історії науки
ім. Г. М. Доброва» НАН України
(м. Київ, Україна)

zvonkona.galyna@gmail.comORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4029-8721>

ФРАНЦУЗЬКЕ ГЕОГРАФІЧНЕ ТОВАРИСТВО: СТАНОВЛЕННЯ, ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА, НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ (ПЕРША ПОЛОВИНА XIX ст.)

У статті висвітлюється діяльність створеного у 1821 р. Французького Географічного Товариства в перші десятиліття його існування. На основі звітних матеріалів визначено структуру товариства на момент заснування, акцентовано увагу на особовому складі керівництва Товариства. Проаналізовано форми діяльності Товариства, його внесок у популяризацію географічних знань.

Методологічну основу дослідження склали принципи історизму й об'єктивності. Завдяки застосуванню історико-хронологічного, загальнонаукового, порівняльно-історичного методів забезпечено актуальність підходу в розгляді даного питання. Основу джерельної бази статті склали матеріали щомісячника «La Géographie» Французького Географічного Товариства. Крім того, використано періодику, публікації авторів-членів Товариства. Цінним джерелом також є узагальнюючі статті про діяльність товариства.

Як показано в дослідженні, всі форми діяльності Французького Географічного Товариства були ефективними і працездатними. Наукові та польові здобутки членів Товариства стали основою для подальшого розвитку географічних знань, а також сприяли популяризації цих знань у суспільстві. Робота зі складання мап значно розширила уявлення громадськості щодо географічної картини світу. Зосереджено увагу на згадках про Україну як окрему державу. Проаналізовано «Положення про діяльність», прийняте Товариством на другому засіданні у 1822 р. Визначено, що Товариством запропоновано створення дослідницьких груп з метою складання всебічних звітів щодо роботи

на основі попередніх обговорень результатів досліджень. Діяльність Товариства заклала фундамент для подальшого розвитку географічної науки в світі, а також сприяла виникненню подібних товариств у Німеччині й Англії. Визначено, що французькі дослідники-географи, які були членами Товариства, або мали тісні наукові стосунки з ним, у своїх працях розглядали географічні території у світовому контексті. Діяльність Французького Географічного Товариства сприяла подальшому розвитку географічної науки не лише у Франції, але й в усьому світі.

Ключові слова: історія науки, Географічне товариство, географічні дослідження, мапа, фізична географія, історична географія, наукове співробітництво.

FRENCH GEOGRAPHICAL SOCIETY: ESTABLISHMENT, ORGANIZATIONAL STRUCTURE, AREAS OF WORK (FIRST HALF OF THE XIX CENTURY)

This article highlights selected aspects of the activities of the French Geographical Society (est. 1821) during the first decades of its existence. Based on the reporting materials, the structure of the Society at the time of its foundation is determined, and the composition of the Society's leadership is noted. Some forms of the Society's activities and its contribution to the popularization of geographical knowledge are analysed.

*The methodological basis of the study relies on the principles of historicism and objectivity. The use of historical-chronological, general scientific and comparative-historical methods ensures a relevant and comprehensive approach to the subject. The source base of the article was primarily composed of materials from the monthly journal *La Géographie* of the French Geographical Society. In addition, certain periodical publications and works authored by members of the Society were used in the study. General articles on the Society's activities are also considered valuable sources.*

As a result of the study, it was proven that all forms of activity undertaken by the French Geographical Society were effective and productive. The scientific and fieldwork achievements of its members formed the basis for the further development of geographical science and contributed to the popularization of this knowledge among the public. The Society's cartographic efforts notably expanded public understanding of the geographic representation of the world. The article also highlights references to Ukraine as a distinct state. The article analyses the Regulations on Activities adopted by the Society at its second meeting in 1822. It is determined that the Society proposed the formation of research groups tasked with compiling comprehensive reports on the work, based on preliminary discussions of research results. The operations of the Society laid the foundation for the advancement of geographical science globally and

inspired the creation of similar societies in Germany and England. It has also been shown that French geographers who were members of the Geographical Society, or who had close scientific ties with it, considered geographic regions within a global context in their research. The activities of the French Geographical Society contributed to the development of geographical science not only in France but also internationally.

Keywords: *History of science, Geographical Society, geographical research, map, physical geography, historical geography, scientific cooperation.*

Постановка проблеми. Товариства, як форма організації науки в суспільстві, відіграють важливу роль у соціальних, культурних та політичних процесах кожної держави, являючись однією з форм колективних методів наукової роботи. Важливо відстежувати спадковість традицій існування та діяльності наукових товариств, оскільки це допомагає примножувати, урізноманітнювати й організовувати дослідження. Сьогодні актуально не тільки висвітлювати маловідомі сторінки діяльності географічних наукових установ, але й надавати комплексний аналіз їхньої діяльності, що позитивно відобразиться на вирішенні питання популяризації науки в суспільстві. Сучасні геополітичні зміни спонукають ретельно аналізувати роботу саме географічних товариств.

Вивчення досвіду діяльності Французького Географічного Товариства, створеного у першій половині XIX ст., є актуальним з точки зору подальшого розвитку природничих наук у світі та в Україні. Найстаріше товариство світу, з понад двухсотрічною історією, має надзвичайно багатий і корисний досвід організації та структуризації досліджень у галузі географії. Внесок громадських організацій у вивчення історії географії, популяризації географічних відкриттів та здобутків дозволяє також визначити ступінь залученості суспільства до формування або трансформації власної історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, у зарубіжній історіографії є низка публікацій, у яких оглядово висвітлено діяльність Французького Географічного Товариства. Мова йде про дослідження Альфреда Фієрро [5], Домініка Лежена [8; 9], Л. Галуа [6], Б. Дебарб'є [3; 4]. У статті Лаури

Пео [12] розглядаються спільні шляхи країн світу у напрямку наукової співпраці, національні особливості розвитку географії у Франції в контексті діяльності Географічного Товариства. Цінними є відомості, представлені в списках дослідників, які входили до складу Товариства до 1885 р. [10]. В роботах Ж. Р. Питта, Б. Симмата, П. Берковичи та Х. Гонсалеса [13; 7] фрагментарно представлені окремі факти із історії Товариства. Проте майже немає робіт з аналізом початкового етапу діяльності Французького Географічного Товариства. В українській історіографії відсутні дослідження щодо узагальнюючого аналізу діяльності Товариства.

Мета статті полягає у висвітленні напрямів діяльності Французького Географічного Товариства на початковому етапі його функціонування, аналізі структури осередку, а також ініціатив, які сприяли розвитку, розповсюдженню та популяризації географічних досягнень.

Виклад основного матеріалу. Перші географічні товариства були створені з конкретними цілями, спільними для Парижа, Берліна та Лондона. По-перше, вони мали сприяти розвитку та популяризації географічної науки через організацію досліджень та експедицій. По-друге, вони підтримували формування національних інтересів своєї держави, сприяли міжнародному науковому співробітництву [12, с. 2].

Французьке Географічне Товариство по праву вважається одним із найстаріших наукових товариств не лише Франції, а й усього світу. Створене в Парижі 19 липня 1821 р. та офіційно затверджене 15 грудня 1822 р. в Hotel de Ville, Географічне Товариство є найстарішим з подібних осередків. До цього часу, як зазначалося у зверненні до громадськості, не існувало жодної асоціації, метою якої було б пізнання земної кулі, асоціації, яка б хотіла закликати освічених людей усіх націй своєю працею та своїм багатством зробити внесок у вдосконалення географічних наук, які тісно пов'язані з розвитком усіх інших

наук, прогресом цивілізації, знищенням усякої ненависті та будь якого національного суперництва, а також покращення долі людського роду [6, с. 374].

Ідея створення Товариства виникла ще в 1785 р. і озвучена Жаном-Ніколя Буашем (1741-1825) – першим географом і картографом Людовика XVI. Положення про діяльність Товариства було прийнято на його другому засіданні 5 січня 1822 р. і містило чотири статті: I. Мета роботи Товариства; II. Склад Товариства; III. Центральна комісія; IV. Загальні положення.

У статті I вказувалося про те, що «Товариство створене для сприяння розвитку географії; подорожей в невідомі країни; пропонує та присуджує премії; налагоджує листування з науковими товариствами, мандрівниками та географами; публікує невидані звіти та праці, гравіює мапи» [2, с. 139]. 15 грудня 1821 р. прихильники Товариства зібралися на загальних зборах у Ратуші під головуванням Барб'є дю Бокажа, професора географії, з метою вибору керівного осередку. До його складу увійшли: Президент маркіз де Лаплас (пер Франції, видатний геодезист), віце-президенти граф де Розілі-Месро (віце-адмірал) та віконт де Шатобріан (пер Франції). Генеральним секретарем було обрано графа де Пасторе (комісар), його помічником – барона Бенджаміна Делессерта. Серед членів-засновників Товариства фігурують імена Ф-Р. де Шатобріана, Ж. Кюв'є, Ж. Л. Гей-Люссака, Вів'єн де Сен-Мартена та ін. Франсуа-Рене де Шатобріан – відомий французький письменник, політик. Особистий досвід подорожей, який було відображено в літературних творах, сприяли його активній діяльності в рамках Товариства. Жан-Луї Гей-Люссак – французький фізик і хімік. Завдяки його вивченню атмосфери, природних явищ, які мали значення для географічних досліджень, в Товаристві почав розвиватися напрям міждисциплінарного обміну знаннями. Жан Кюв'є – видатний французький натураліст та палеонтолог. Він, значною мірою, сприяв інтеграції географічних та природничих знань, розширивши при цьому напрями досліджень Товариства. Вів'єн де Сен-Мартен –

дослідник у галузі картографії, історичної географії. В 1866 році був на посаді генерального секретаря Товариства. У складі Товариства було представлено практично усі суспільні верстви, що свідчить про інтерес громадськості до нового професійного об'єднання [2, с. 139].

Згідно зі статтею III Положення передбачалося створення Центральної комісії, яка відповідала за всю адміністрацію та діяла від імені Товариства. Ця комісія складалася з 36 членів, до яких також входили скарбник і архіваріус-бібліотекар. 23 грудня 1821 р. Центральна комісія провела своє перше підготовче засідання, створивши бюро [2, с. 140].

У 1827 р. король Франції Карл X видав наказ, у якому був затверджений Статут Товариства, тим самим воно було визнано суспільно корисним [9, с. 142].

У 1824-1825 рр. президентом Товариства обрано Франсуа-Рене де Шатобріана. В подальшому осередок очолювали вчені-мандрівники, які зробили вагомий внесок у розвиток географічних знань: наприклад, Олександр де Гумбольт (президент у 1845-1846 рр.), Едм-Франсуа Жомар (президент у 1848-1849 рр.), один з головних авторів «Опису Єгипту» – монументальної енциклопедичної праці, яка була результатом Єгипетської кампанії Наполеона у 1848 -1849 рр. [11]. До складу Товариства входили відомі діячі: Елізе Реклю, Жюль Верн, Анатоль Франс, Жан Шарко, князь Монако Альбер I, маршали Галлієні та Ліоте та ін. Так, у 1869 р. членами Товариства були близько десяти осіб, які мали відношення до правлячих кіл. Це імператори Наполеон III (з 1850 р.) та Бразилії, королі Швеції та Норвегії, Португалії, Бельгії, Іспанії, правлячий король Румунії тощо [11].

Французьке Географічне Товариство також заохочувало дослідження, пов'язані з пізнанням земель, територій та морів нашої планети, підтримувало публікацію мап. Члени Товариства спеціалізувалися на польовій географії та

подорожах. Польові дослідження займали перше місце серед напрямів діяльності.

У 1822 р. Товариством було засновано дві премії (кожна по 6 тисяч франків), які присуджувалися французьким дослідникам кожні 2 роки. Перша премія призначалась за польові дослідження, які мали вагомий результат для географічної науки, друга—за публікацію найкращої роботи в галузі географії. В 1830 році Товариство призначило премію у розмірі 10000 франків досліднику Рене Кайе, який вперше здійснив подорож у Тимбукту. За сприянням Товариства були здійснені експедиції в Азію, Америку, Африку (особлива увага приділялася басейну річки Нігер) з метою дослідження нових територій та складання мап. [6, с. 375-376].

Одним із важливих напрямів діяльності Товариства була також і видавнича діяльність. Завдяки звітам, періодичним виданням, популяризаторським роботам окреслено коло проблем, які цікавили дослідників. Перші томи Бюлетеня Французького Географічного Товариства (*Bulletin de la Société de Géographie*), що видавалися з 1822 р., містять інформацію щодо діяльності Центральної Комісії. З 1900 року Бюлетень починає видаватися під назвою *La Geographie*. З 1824 по 1864 рр. Товариство видало серію «Мемуарів», у якій друкувалися неопубліковані роботи, спогади дослідників, результати експедицій тощо. Так, в першому томі «Мемуарів» було опублікований звіт про подорож венеціанського мандрівника Марко Поло, датований 1298 р. [2, с. 155].

У другій половині XIX ст. у Франції постало питання заснування провінційних секцій Географічного Товариства, керівництво якими мали б здійснювати з Парижу, проте, як відзначив адмірал де Ла Ронсьєр ле Нурі, «більш сприятливим для розвитку науки варто дати приватній та місцевій ініціативі завдання створення інших товариств відповідно до використання ресурсів і тенденцій кожного середовища» [2, с. 141]. За кілька років місцеві Товариства

були засновані в Ліоні, Марселі, Монпельє, Орані, Нансі, Руані, Бургу, Діжоні, Ліллі, Лор'яні, Тулузі, Костянтині, Рошфорі, Турі, Тулоні, Буржі, Сен-Кантені, Лаоні, Дюнкерку, Пуатьє, Ле-Мані та Валансьєні. Також при різних академічних товариствах, зокрема в Бресті та Реймсі, було створено географічні підрозділи. У 1873 р. Товариство підтримало ідею створення Комісії, якій доручено вивчати географічні питання з точки зору розширення зовнішніх комерційних зв'язків. Вона делегувала певну кількість своїх членів, які, об'єднавшись із такою ж кількістю представників профспілкових палат, утворили Комісію з комерційної географії. У 1876 р. ця Комісія реорганізована в повністю автономне Комерційне Географічне Товариство. Секції цього товариства створено в Сент-Етьєні, Анже, Клермон-Феррані, Евре, Бріві. Відокремлені товариства географів були засновані також у провінціях: Бордо, Нанті, Гаврі та Сен-Назері [2, с. 141].

У серпні 1889 р. в Парижі у приміщенні готеля Товариства проведено Міжнародний конгрес географічних наук під головуванням президента Товариства Фердинанда де Лессепа. Документи конгресу були опубліковані [2, с. 143]. Необхідно відзначити, що саме з часів першого Міжнародного географічного конгресу почала ґрунтовно вивчатися історія географії у світовому контексті.

У 1891 р. члени Центральної комісії пропонували створення дослідницьких груп, де спілкування у формі бесід могло б викликати цікаві дискусії. Так, протягом кількох років обговорення досліджень здійснювалося за трьома напрямками: фізична і математична географія, етнографія, антропологія та природознавство, економічна та історична географія. Спеціальні секції, організовані в 1910 р., були присвячені презентаціям робіт дослідників і вивченню науково-технічних аспектів з актуальних питань [2, с. 148].

Окремим, не менш важливим напрямом діяльності товариства, була робота зі складання мап, у тому числі світових та етнографічних. Картографічні

дослідження залишаються актуальними і в наш час. Цікавим є той факт, що в роботах науковців Товариства у XIX ст. були згадки про Україну.

У 1868 р. Казимир Делямар склав мапу «Carte linguistique, ethnographique, et politique actuelle de l'Europe orientale, Russie, Autriche, Turquie» («Лінгвістична, етнографічна та політична мапа сучасної Східної Європи. Росія, Австрія, Туреччина»), надруковану в Парижі. На мапі українці позначені як Ruthenes (від Закарпаття до Стародубщини); Україна названа Petits Russe (Мала Русь). Росіяни (московити) позначені як Moscovites (ареал проживання зафарбовано іншим кольором – світло-блакитним). К. Делямар першим з іноземців звернув увагу на фальшивий зміст історії Російської імперії, яка вивчалася в навчальних закладах Франції, піднявши на державному рівні питання про захист українського народу (народ Русинів (le peuple Ruthene), який з останньої чверті XVIII ст. перебував у тіні Московської держави і в XIX ст. був уже забутий у країнах Європи. Географ писав: «У Європі існує народ, забутий істориками – народ Русинів (le peuple Ruthene). 12,5 млн. під російським царем і 2,5 млн. під Австро-Угорською монархією. Народ цей такий же численний, як народ Іспанії, втричі більший за чехів і рівний по кількості всім підданим корони Св. Стефана. Цей народ існує, має свою історію... Живучи між Московією та, власне кажучи, Польщею, рутенці, до яких одних раніше відносилися назви «руси» (Russes) і «русини» (Russiens), були поневолені у минулому столітті московитами, і народ завойовник сам на себе поширив ім'я переможеного народу, щоби надати собі позірних прав на володіння ним. Через це слова «руси» (Russes) і «московіти» видаються нам сьогодні синонімами, тоді як насправді вони є цілком різними для історика» [1, с. 99].

Варто нагадати, що К. Делямар – французький політик, сенатор, секретар Паризького географічного товариства, редактор впливового часопису «La Patrie» і близький приятель французького імператора Наполеона III. На початку 1869 р.

він вніс до французького сенату петицію в українській справі, яку того ж року видав під назвою «П'ятнадцятимільйонний європейський народ, забутий в історії». Петиція була надрукована у формі брошури двома мовами – французькою та німецькою. Відтоді, на жаль, не перевидавалась. У 1991 р. переклад на українську мову, надрукований у листопадовому номері у львівській «Ратуші», здійснив Тарас Лучук. Як засвідчує доктор історичних наук Петро Брицький, ім'я К. Делямара в Російській імперії та СРСР замовчувалося, і його марно було шукати в радянських енциклопедіях. Автор і твори стали відомими лише після здобуття Україною незалежності [1, с. 101].

У 1837 р. французький картограф Константа Дежардена (Constant Desjardins; 1787–1876) опублікував у Відні (у «Фізико-статистичному і політичному атласі Європи») етнографічну мапу Європи (одну з шести). На мапі вперше подано етнографічні межі розміщення українців у масштабі 1:12 000 000. К. Дежарден працював у галузі картографії більше 40 років. На «Етнографічній мапі Європи» автор виділив окремо два етноси – Russen (русів) та Kosaken (козаків), кількість яких разом досягає до 30 000 000 осіб. [1, с. 72]. У 1843 р. вийшла друком друга етнографічна мапа вченого – «Мапа етнографічна або таблиця народів Європи класифікованих відповідно до їх мови» [1, с. 74].

Жан-Жак Елізе Реклю (Jacques Élisée Reclus; 1830–1905), визначний французький географ та анархіст, автор монументального твору регіональної географії світу «Нова універсальна географія. Земля і люди» (La Nouvelle Géographie universelle, la terre et les hommes) у 20 тт. (1876–1894) був членом Товариства і в свій час членом редакційної комісії з видання Бюлетенів Географічного Товариства. У 5-у томі вчений представив Україну як самостійну географічну одиницю, користуючись серед іншого творами М. Драгоманова, з яким Реклю був у приятельських стосунках [1, с. 112]. Саме в цій праці Реклю заперечував тезу щодо боротьби держав за виживання, як фундаментальний

закон природи. Це дало поштовх до принципово нового підходу у розробці поглядів на геополітику.

Французькі дослідники-географи, які були членами Товариства, або мали тісні наукові стосунки з ним, у своїх працях розглядали географічні території в світовому контексті.

Стверджуємо, що протягом XIX ст. напрями діяльності Французького Географічного Товариства були спрямовані на розширення, популяризацію географічних знань, взаємодію з іншими географічними установами світу для обміну досвідом, підтримку економічних та колоніальних інтересів Франції.

Висновки. Ідея створення Французького Географічного Товариства виникла серед наукової спільноти ще задовго до заснування осередку. Активну участь у цьому процесі взяли представники різних верств суспільства, у тому числі урядовці. Французьке Географічне Товариство створено з метою популяризації географічних досліджень, підтримки, розвитку, підвищення ефективності та координації географічних досліджень, використання їх досягнень для вирішення проблем економічного та соціального розвитку суспільства. Завдання, які стояли перед Товариством на початковому етапі його діяльності – в першій половині XIX ст. – залишаються актуальними і сьогодні. Майже всі напрями роботи цього наукового осередку, враховуючи польову розвідку, етнографічну та картографічну складові, проведення конференцій та конгресів, складання звітів тощо розширювалися, набуваючи загальносвітового значення. Французьке Географічне Товариство стало своєрідним охоронцем і популяризатором спадщини та досягнень французьких вчених-географів.

Перспективи дослідження теми полягають у вивченні досвіду діяльності Французького Географічного Товариства і в інші періоди його існування; цікавою залишається його міжнародна діяльність, практика фінансування експедицій та

організаційна підтримка поїздок членів осередку. Особливої уваги й узагальнення потребує діяльність Товариства в кінці XIX – у XX ст.

Список використаних джерел і література

1. Байцар А. Л. Україна та українці на європейських етнографічних картах. Львів: ЗУКЦ, 2022. 328 с.
2. Compte-rendu du centenaire de la Societe de Geographie dans la revue La Geographie (1921), *La Geographie* T. XXXVI, Juillet–Aout, pp. 137-229.
3. Debarbieux B. (1993). Du haut lieu en général et du mont Blanc en particulier. *L'Espace géographique*, T 22–1, pp. 5–13.
4. Debarbieux B. (2010) «Imaginaires nationaux et post-nationaux du lieu», *Communications*, n.87, pp. 27-41.
5. Fierro A. (1983). La Société de géographie (1821–1946), Centre de recherches d'histoire et de philologie de la IV-e section de l'École pratique des hautes études, V, Hautes études médiévales et modernes, n. 52, Genève, Droz, Paris, H.Champion, 342 p.
6. Gallois L. (1921). Le centenaire de la société de géographie de Paris. *Annales de géographie*, 167 pp. 374–378.
7. Gonzales J. (2021). Décrire la Terre, décrire le monde. Livre pour le bicentenaire de la Société de géographie, Paris, Gienat.
8. Lejeune D. (1993). Les sociétés de géographie en France et l'expansion coloniale au XIXe siècle. Paris. Albin Michel, 236 p.
9. Lejeune D. (1982). La «Société de géographie » de Paris, un aspect de l'histoire sociale française. *Revue d'Histoire Moderne and Contemporaine*. 29–1, pp. 141–163.
10. Liste Des Membres au 1 mai 1885 (1885). Société de géographie. Boulevard Saint-Germain, 184. 106 p.
11. Michon P. Fondation de la Societe de Geographie. <https://www.france-memoire.fr/fondation-de-la-societe-de-geographie/>
12. Péaud L. (2015) Les premières sociétés de géographie (Paris, Berlin, Londres), *Terra Brasilis*, pp. 5–12.
13. Pitte j-R., Simmat B., Bercovici P. (2021). L'incroyable histoire de la géographie, Paris, Les Arenes et La Societe de Geographie.

References

1. Baytsar A. L. (2022). Ukrayina ta ukrayintsi na yevropeys'kykh etnohrafichnykh kartakh [Ukraine and Ukrainians on European ethnographic maps]. L'viv [In Ukrainian].

2. Compte-rendu du centenaire de la Societe de Geographie dans la revue La Geographie (1921) [Report on the centenary of the Geographical Society in the journal La Geographie], *La Geographie* T. XXXVI, Juillet–Aout, pp.137-229 [In French].

3. Debarbieux B. (1993). Du haut lieu en général et du mont Blanc en particulier [From the high place in general and from Mont Blanc in particular] *L'Espace géographique*, T 22–1 [In French].

4. Debarbieux B. (2010) Imaginaires nationaux et post-nationaux du lieu [National and post-national imaginaries of place], *Communications*, n.87 [In French].

5. Fierro A. (1983). La Société de géographie (1821–1946), Centre de recherches d'histoire et de philologie de la IV-e section de l'École pratique des hautes études, V, Hautes études médiévales et modernes [The Geographical Society (1821–1946), Research Center for History and Philology of the IVth Section of the Practical School of Advanced Studies, V, Advanced Medieval and Modern Studies]. n. 52, Genève, Droz, Paris, H.Champion [In French].

6. Gallois L. (1921) Le centenaire de la société de géographie de Paris [The centenary of the Paris Geographical Society], *Annales de géographie* [In French].

7. Gonzaies J. (2021). Décrire la Terre, décrire le monde. Livre pour le bicentenaire de la Société de géographie [Describing the Earth, describing the world. Book for the bicentenary of the Geographical Society], Paris, Gienat [In French].

8. Lejeune D. (1993). Les sociétés de géographie en France et l'expansion coloniale au XIXe siècle. [Geographical societies in France and colonial expansion in the 19th century]. Paris. Albin Michel [In French].

9. Lejeune D. (1982). La «Société de géographie» de Paris, un aspect de l'histoire sociale française [The «Geographical Society» of Paris, an aspect of French social history]. *Revue d'Histoire Moderne and Contemporaine*. 29–1 [In French].

10. Liste Des Membres au 1 mai 1885 (1885). Société de géographie [List of Members as of May 1, 1885 (1885). Geographical Society] Boulevard Saint-Germain, 184. [In French].

11. Michon P. Fondation de la Societe de Geographie [Foundation of the Geographical Society] <https://www.france-memoire.fr/fondation-de-la-societe-de-geographie/> [In French].

12. Péaud L. (2015) Les premières sociétés de géographie (Paris, Berlin, Londres) [The first geographical societies (Paris, Berlin, London)], *Terra Brasilis* [In French].

13. Pitte j-R., Simmat B., Bercovici P. (2021). L'incroyable histoire de la géographie [The Incredible Story of Geography], Paris, Les Arenes et La Societe de Geographie [In French].

Надійшла до редакції: 25.04.2025 р.